

• IOANA ZAMFIR •

Hărți de poveste

O călătorie cartografică în trecut

Cuprins

Cuvânt-înainte	5
Introducere	6
Scurt istoric	6
Capitolul I. Ferestre cartografice asupra Europei	
Europa	12
Dunărea	17
Teritorii din Spania	20
Insulele Daneze	24
Insula Rügen	26
Capitolul II. Provinciile românești	
Moldova și Valahia	30
Transilvania <i>Nova Tabula</i>	34
Transilvania	36
Moldova	38
Valahia	40
Capitolul III. Hărți de război	
Moldova	44
Gherla	46
Bătălia de la Târgoviște	48
Timișoara	50
Ada Kaleh	53

Capitolul IV. Orient și Occident

Japonia	56
China	58
India	60
Africa	64
Peru	66

Capitolul V. Hărți ale Lumii Antice

Lumea în timpul lui Eratostene	70
Dacia	72
Imperiul Roman	74
Marea Neagră	76
Călătoriile Apostolului Pavel	78

Capitolul VI. Altfel de hărți

Harta Lunii	82
Harta Vânturilor	84
Emisfera Orientală	86
Harta Drumurilor	88
Astronomia Comparativă	90

Cuvânt de final	92
Listă de cartografi	93
Bibliografie selectivă	96

Introducere

Hărțile sunt niște obiecte fascinante, cu o istorie pasionantă, care, mai ales în ultimii ani, le stârnesc un interes din ce în ce mai mare cercetătorilor din întreaga lume. Faptul că hărțile sunt niște documente culturale a fost vreme îndelungată neglijat, deoarece acestea au fost înțelese preponderent prin dimensiunea lor obiectivă, și anume ca reprezentări ale unei realități geografice. Latura lor subiectivă, relativă, faptul că hărțile reflectă de fapt viziunea și orizontul cultural al celor care le concep, sau le comandă, încep să devină, însă, linia principală de cercetare în lumea academică actuală.

Este aproape imposibil să vorbești despre hărți la modul general, tocmai pentru că ele sunt extrem de diverse, iar utilizarea lor străbate o plajă extrem de largă. Același termen generic de *hartă* se aplică atât hărților cadastrale, folosite în administrația publică, cât și hărților fantastice, incluse de scriitori în romane, pentru a da concretețe lumilor imaginate. Din acest motiv, ceea ce este valabil cu privire la o hartă nu se verifică neapărat în cazul alteia.

Deși cel mai adesea nu suntem conștienți de prezența hărților în viața noastră, ele nu sunt chiar niște obiecte rare. Hărțile se găsesc *pe toate drumurile*, la propriu, în parcuri, la metrou, și chiar pe propriul telefon, atunci când căutăm rute alternative în traficul de la orele de vârf. Și totuși, rareori ne interesează aspectul lor sau modul în care au fost realizate. Astăzi se pune accentul pe funcționalitatea unei hărți mai mult decât pe materialitatea ei. De aceea, după standardele actuale, o hartă este cu atât mai bună, cu cât este mai exactă și mai firesc de utilizat, ea devenind practic o extensie a abilităților de orientare ale fiecăruia.

În special din cauza acestei funcționalități inerente, hărțile nu par să reprezinte un subiect ofertant pentru

o poveste. La fel cum nu băgăm prea mult în seamă furculița cu care mâncăm sau pixul cu care scriem, nici hărțile nu par să ascundă ceva misterios. Dar lucrurile nu stau deloc așa. Mai ales hărțile vechi, pline de mențiuni în limba latină și decorate cu o sumedenie de simboluri, au puterea să ne facă să călătorim în timpuri trecute și în spații culturale diferite. Chiar și hărțile mai noi pot ascunde aspecte inedite, elemente de propagandă sau diverse preconcepții, care ne influențează, fără să ne dăm seama, perspectiva asupra realității. De aceea, merită să acordăm mai multă atenție hărților și să le chestionăm autoritatea.

Aceasta este o carte despre cartografie și geografie, în care vă invit să admirăm împreună hărți vechi de sute de ani, să ne bucurăm de diversitatea lor vizuală, de calitatea lor estetică, de bogăția de simboluri cu ajutorul cărora își construiesc sensul, dar și să aflăm câteva aspecte fundamentale despre istoria cartografiei, despre convențiile cartografice și despre problemele pe care le ridicau realizarea și folosirea hărților în trecut.

Scurt istoric

Nimeni nu știe cu precizie când a fost realizată prima hartă, însă există numeroase dovezi că hărțile au însoțit oamenii de mii de ani, de-a lungul și de-a latul continentelor și de la o civilizație la alta. Printre cele mai vechi urme ale acestei „întovărășiri” menționăm o hartă egipteană pe papirus realizată cu aproximativ 3000 de ani în urmă, ce conține informații geologice și indicații cu privire la localizarea unor mine de aur. Harta este păstrată astăzi la Torino. Un alt exemplu este harta circulară babiloniană, o reprezentare simbolică a lumii, care a fost scrijelită pe o tăbliță de lut după

secolul al IX-lea î.e.n. În realizarea hărților au fost folosite și alte materiale durabile, astfel încât hărți extrem de vechi săpate în piatră, precum cea de la Bedolina sau Saint-Bélec, au rezistat trecerii timpului și au ajuns până la noi.

Unul dintre cele mai importante repere pentru istoria cartografiei europene este civilizația clasică, efervescența culturală din spațiul mediteranean marcată de Grecia și mai apoi de Roma Antică. În acest sens, merită precizat că majoritatea termenilor din acest domeniu pe care îi folosim astăzi sunt de origine greacă, cum ar fi, de exemplu, *geografia* (care însemna la origine desenaarea pământului), *geologia* (știința pământului), *geometria* (măsurarea pământului) etc. Reiese de aici nu doar preocuparea grecilor pentru geografie, dar și abordarea lor matematică și sistematică cu privire la acest domeniu.

De exemplu, Eratostene, matematician care a trăit în secolul al III-lea î.e.n. în colonia greacă Cyrene din nordul Africii, este cunoscut până astăzi fiindcă a calculat cu o precizie uluitoare circumferința Pământului. Urmând principii precum organizarea rațională, Hipodam din Milet, considerat primul arhitect urbanist din lume, a proiectat planul orașului Thurium, ale cărui străzi se intersectau la unghiuri drepte. Și, nu în ultimul rând, poate cea mai aclamată personalitate a cartografiei clasice, a fost Claudius Ptolemeu, savant din Alexandria secolului al II-lea e.n. El este în special cunoscut pentru elaborarea unor lucrări de referință de geografie și astronomie. În *Geografia*, a explicat principiile matematice ale proiecțiilor cartografice, adică metoda de a transpune în plan suprafața tridimensională a globului terestru.

Aceasta era practic o rețetă de a face hărți care, deși în perioada medievală a rămas mai mult în umbră,

a fost redescoperită în Occident și folosită masiv în cartografie începând cu perioada Renașterii. În acest sens, harta călugărului Nicolaus Germanus este considerată prima hartă europeană care a reluat și modernizat sistemul ptolemeic. În completarea acestei metode, Ptolemeu s-a folosit de un sistem de coordonate și a strâns laolaltă date geografice (latitudinea și longitudinea) pentru sute de locuri. Deși nu se știe cu certitudine să fi rămas de la el hărți propriu-zise, cunoașterea geografică adunată în paginile *Geografie* s-a transmis numeric, pe filieră arabă sau bizantină, prin aceste liste de coordonate, pe baza cărora se puteau reconstitui oricând hărțile inițiale. Până în secolul al XVI-lea, multe dintre orașele care apăreau pe hărți se bazau pe datele din scrierile vechi ale lui Ptolemeu.

În Evul Mediu, în lipsa unor progrese tehnice semnificative, geografia și cartografia par să intre într-un con de umbră în Occident, însă ele înfloresc alături de matematică și astronomie în cultura arabă. În jurul anului 1000, cartografi arabi, precum Al-Balkhi sau Al-Idrisi, elaborau hărți circulare ale lumii și întocmeau primele atlase, motivați de un ideal religios, acela de a ilustra întinderea Islamului.

Aceste modele arabe pătrund și în spațiul european creștin, mai ales prin Spania, Andaluzia. Până la invenția tiparului, în Occident hărțile erau pictate de mână în mânăstiri și prezentau o lume circulară alcătuită din trei continente, orientată către est și cu Ierusalimul în centru. Informațiile pe care le conțineau aceste hărți erau în special inspirate din Biblie, din mitologia greacă și din literatura populară a Evului Mediu. Astfel, pe hărți erau reprezentate scene precum Potopul, episoade fictive din viața lui Alexandru cel Mare (conținute într-un poem epic extrem de popular în vremea respectivă), dar și elemente mitologice, precum firul acvatic

Transilvania

Gerard Mercator

Amsterdam, cca 1600

Dacă harta anterioară, a lui Münster, fusese publicată la mijlocul secolului al XVI-lea, această splendidă ilustrare cartografică a Transilvaniei apare pentru prima dată la sfârșitul secolului al XVI-lea. Ea este semnată de unul dintre cele mai mari nume din istoria cartografiei, Gerard Mercator. Harta prezintă Transilvania conform informațiilor moștenite din Antichitate și de la călătorii și negustorii vremii, care traversau teritoriul dintre Carpați.

În descrierea Transilvaniei de pe verso, Mercator menționează printre locuitorii acestei provincii trei națiuni: sașii (*saxones*), secuii (*ciculos*) și maghiarii (*hungaros*). De asemenea, apare menționată și denumirea alternativă a Transilvaniei, aceea de *Siebenbürgen* (în germană) sau *Septem Castra* (în latină), adică Ținutul Celor Șapte Orașe Fortificate. Conform lui Mercator cele șapte orașe celebre erau: Sibiu (*Cibinium, Harmanstat*), Brașov (*Brassovia, Corona* sau *Cronstat*) – unde sunt menționate o academie și o bibliotecă faimoase, Bistrița (*Bistritia, Noesenstat*), Sighișoara (*Segesvvaria, Schesspurg*), Mediaș (*Megies, Mydvisch*), Sebeș (*Zabesus, Zaaz, Sebes, Millenbach*) și Cluj (*Colosvvaria, Clausenburg*).

Pe hartă putem distinge cu ușurință și alte așezări din Transilvania, marcate cu roșu, care beneficiază de denumiri alternative germane sau maghiare: Alba Iulia (scris *Weißenburg*), Târgu Mureș (*Neumarck, Waßerhely*), Orăștie (*Zazuaros*), Cisnădioara (*Michelsberg*), Feldioara (*Mergenburg*). În partea de nord apare și denumirea, de data aceasta în latină, de Carpați – *Carpatus nunc Crapak mons a Russis Biescid dictus* (Muntele Carpatus, acum cunoscut sub numele de Crapak, pe care rușii îl numesc Muntele Bieszczady), lanțul Bieszczady situându-se la granița actuală dintre Polonia, Ucraina și Slovacia.

Lanțul figurat pe hartă delimitează teritoriul transilvănean de regiunea intitulată *Russiae Pars*.

Fontul fin și elegant, folosit pentru cea mai mare parte a etichetelor, reprezenta o inovație față de hărțile mai vechi, atât în materie de stil, cât și de lizibilitate. Acest lucru se datora adoptării plăcilor de cupru în realizarea gravurii, în locul celor de lemn. Noua tehnologie permitea un nivel de detaliu mult mai mare și o îmbunătățire a aspectului estetic al hărții, ceea ce face ca harta Transilvaniei a lui Mercator să reprezinte până astăzi nu doar un bun mijloc de informare, ci și o operă de artă.

Tot din această perioadă datează și interesul crescut acordat cartușului, care nu mai este doar o casetă funcțională pentru precizarea informațiilor legate de titlu și autor, ci și un spațiu dedicat măiestriei artistice a gravurului. Astfel vedem reprezentate motive vegetale, în special fructe, printre care struguri, ceea ce poate fi o trimitere la rodnicia pământului transilvănean și la producția de vin.

Prin chenarul de pe margine, Transilvania este încadrată de paralele și meridiane, ceea ce reflectă o preocupare pentru calculul latitudinii și longitudinii și pentru precizia reprezentării. Observăm că Paralela 46° este trasată în preajma unei localități precum Hațeg (*Hatzag*) ceea ce corespunde relativ bine situației reale.

În ceea ce privește meridianele însă, regăsim pe hartă menționat numărul 46, ceea ce diferă cu aproape 20° față de datele actuale. Acest lucru derivă din faptul că măsurarea longitudinii (a poziționării pe direcția est-vest) este relativă la alegerea unui Meridian Zero de referință, ceea ce nu se întâmplă în cazul latitudinii, unde paralela de referință este întotdeauna Ecuatorul. În momentul în care Mercator elabora harta Transilvaniei,

Meridianul Zero nu era situat la Greenwich, ci cu mult mai spre vest, în dreptul Insulelor Canare, din vestul Africii, ceea ce justifică „eroarea” de 20° de pe hartă. Această situație este exemplificatoare pentru

transformările care au avut loc de-a lungul istoriei cartografiei, dar și pentru relativitatea multor elemente ale acestui domeniu, a căror validitate și universalitate ar trebui mai des examinate.

Moldova

Johann Andreas Pfeffel

Augsburg, mijlocul secolului al XVIII-lea

Această hartă a Moldovei Mari, imprimată la Augsburg de Johann Andreas Pfeffel, a fost de fapt realizată după matritele confecționate de Johann van der Bruggen pentru lucrarea *Parvus Atlas*, publicată în jurul anului 1737, la Viena. Și fiindcă harta Moldovei apărea inițial, în atlasul vienez, laolaltă cu hărțile Valahiei și Transilvaniei, Pfeffel le-a preluat la rândul său pe toate trei, intervenind asupra conținutului doar pentru a traduce elementele textuale în limba latină.

Harta nu este foarte bogată în informații despre așezări și locuri, prezentând relieful într-un mod destul de aproximativ, însă originalitatea și calitatea grafică a execuției sunt remarcabile. Frumusețea cu care este redat relieful și porțiunile de vegetație și pădure se armonizează cu elementele decorative din laterale – gravura elaborată din stânga și cartușul din dreapta. Teritoriul Moldovei este delimitat astfel într-un mod ingenios și scos în prim-plan, afirmându-se astfel fără urmă de tăgadă subiectul hărții. Tot pentru delimitarea teritoriului este folosită linia punctată peste care se suprapun două linii de culoare gri și portocaliu.

Gravura și cartușul ajută cititorul să-și facă o imagine a Moldovei nu doar prin prisma aspectelor geografice, ci și cu ajutorul elementelor grafice, completând astfel lectura hărții. Mai precis, blazonul din dreapta conține semiluna și steaua, folosite de regulă ca simbol al Imperiului Otoman. Însă aici cele două elemente sunt plasate pe fundalul a două toiege cu capete de mauri. Nu este în niciun caz vorba despre scutul Moldovei. În schimb, modelul se regăsește printre simbolurile heraldice ale Bosniei, într-un manuscris medieval din Fojnica (Bosnia și Herțegovina). În lipsa unei explicații istorice, acest lucru denotă fie o confuzie, fie intenția de asociere a Moldovei cu spațiul balcanic de influență slavă.

În plus, și desenul din partea stângă, reprezentând cai sălbatici, continuă această tendință orientalizantă a Moldovei. Este vorba probabil despre caii menționați de Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei*, ca aparținând populației tătare:

„Împrejurul hotarelor Moldovei se mai găsesc încă și herghelii mari de cai sălbatici, cari nu sunt cu nimic alt osebiți de cei domestici, ci numai că sunt mai mici și copitele de o palmă de late, vârtoase și rotunde. Pe aceștia îi cumpără Tătarii de Bugeag și îi țin ori pentru ospețe, ori pentru slujba casii.”*

Nu în ultimul rând, personajul feminin și întreaga scenografie în care este prezentat, este încă o trimitere la ideea de Orient, de Răsărit. Mai precis, semiluna de pe cap și tolba cu săgeți sprijinită pe pământ sunt elementele convenționale în reprezentarea zeiței Selene (identificată mai târziu cu Diana, zeița vânătorii și a Lunii), sora zeului soare Helios (identificat ulterior cu Apollo). Ea ține în mâna stângă o panglică pe care sunt scrise câteva cuvinte. Este vorba de o trimitere la un citat din *Metamorfozele* lui Ovidiu, în care este descris răsăritul de soare: *Inferiusque suis fraternos currere Luna admiratur equos, ambustaque nubila fumant*. (Iar Luna, cuprinsă de adâncă mirare, vede pe-ai fratelui cai, alergând sub ai ei și zărește norii de flăcări cuprinși, fume-gând.)** Carul soarelui tras de cai, gonind pe cer, este imaginea pe care mitologia greco-romană a oferit-o pentru a explica momentul transformării nopții în zi.

* Partea întâi, Capitolul VII, *Despre fiarele cele sălbătice și dobitoacele cele domestice*, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, 1909, p. 17. (n. a.)

** *Metamorfoze*, II: 205, trad. de Ion Florescu, revizuită de Petru Creția, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1959. (n. a.)

Așadar, printr-o serie de simboluri, metafore și asocieri mai mult sau mai puțin întemeiate, pare că intenția cartografului este de a sugera apartenența Moldovei la zona de Răsărit a Europei și de a-i conferi acestei provincii o aură orientală. Atunci când conținutul

cartografic propriu-zis nu spune prea multe despre situarea geografică a unei regiuni, componenta grafică vine să afirme această poziționare prin încărcătura culturală pe care o poartă în orizontul mental european fiecare punct cardinal în parte.

